

го розвитку (економічними, соціальними, політичними, релігійними тощо), що призводить і до відповідних змін у здійсненні законодавчої діяльності. Це значно підвищує ризик виникнення різноманітних помилок у використанні законодавчої техніки, відповідно, визначає можливість їх класифікації, в тому числі крізь призму змінюваності та удосконалення правил, прийомів, способів та засобів законодавчої техніки.

Список використаних джерел:

1. Янишина І. Правотворчі помилки: загальнотеоретичні аспекти. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Вип. 58. С. 34–40.
2. Риндюк В.І. Правотворчі помилки: поняття, види, способи їх попередження, виявлення та виправлення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 8. С. 21–27.
3. Сырых В. М. Теория государства и права. Москва : Былина, 1998. 512 с.
4. Лашков А.С. Правотворческие ошибки. Проблемы теории и практики : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 1999. 19 с.
5. Лукашева А.В. Законотворческие ошибки. *Гражданин и право*. 2000. № 3. URL: <http://elibrary.org.ua> (дата звернення: 18.10.2018).
6. Кашанина Т.В. Юридическая техника : учебник. 2-е изд., пересмотр. Москва : Норма : ИНФРА-М, 2011. 496 с.
7. Скакун О.Ф. Теория государства и права : учебник. Харьков : Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.
8. Косович В. Правотворчі помилки як наслідок помилок у правотворчій техніці. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : мат. XV регіональної науково-практ. конф. (м. Львів, 4–5 лютого 2009 р.). Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2009. С. 14–17.

УДК 340.132

ПОЧЕПЦОВ Ю.В.

**ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ НАУКОВИХ УЯВЛЕНЬ
ПРО ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВА**

У роботі здійснено аналіз зародження та розвитку наукових уявлень про феномен «ефективності права». Автором запропоновано періодизацію становлення й розвитку наукових розробок проблем ефективності права. Визначено зародження наукових досліджень ефективності права. Виділено основні історичні періоди формування наукової думки про ефективність права та визначено їх основні ознаки. Сформульовано можливі шляхи подальших наукових розробок питань ефективності права.

Ключові слова: ефективність права, періодизація, історичні періоди, наукове дослідження ефективності права, наукові праці.

В работе проведён анализ зарождения и развития научных представлений о феномене «эффективности права». Автором предложена периодизация становления и развития научных разработок проблем эффективности права. Определены особенности зарождения научных исследований эффективности права. Выделены основные исторические периоды формирования научной мысли об эффективности права и обозначены их основные признаки. Сформулированы возможные пути дальнейших научных разработок эффективности права.

Ключевые слова: эффективность права, периодизация, исторические периоды, научное исследование эффективности права, научные труды.

The paper analyzes the origin and development of scientific ideas about the phenomenon of “effectiveness of law”. The author proposes a periodization of the formation and development of scientific developments in the problems of the effectiveness of law. The origin of scientific research of the effectiveness of law is determined. The main historical periods of the formation of scientific thought about the effectiveness of law are highlighted and their main features are outlined. Possible ways of further research development of the issues of the effectiveness of law are formulated.

Key words: *law efficiency, periodization, historical periods, scientific research of law efficiency, scientific works.*

Вступ. Загальновідомо, що питання ефективності права є одним з найактуальніших з огляду на постійний розвиток суспільних відносин та стабільну потребу в удосконаленні їх нормативно-правового забезпечення у спосіб, який задовольнятиме потреби суспільства, відповідатиме вимогам часу та міжнародним стандартам. Водночас їх вивчення у напрямі винайдення шляхів оптимізації механізмів правового регулювання має здійснюватися на базі повноцінного розуміння сутності ефективності права, критеріїв та факторів її виміру та інших питань, які формують яву про цілі та способи удосконалення й розвитку права. Із зазначеною метою перш за все необхідно визначити стан наукових розробок у цій сфері, адже такий крок сприятиме окресленню напрямів дослідження ефективності права, формуванню його наукового базису, з'ясування, на якому етапі перебуває натеper пізнання ефективності права з тим, щоб спрогнозувати можливі шляхи її подальшого вивчення.

З огляду на це, відзначимо особливий внесок у визначення історичної зміни наукових підходів до вивчення й виміру ефективності права О.С. Жинкіна та Н.Р. Нугасової, які у своїх дослідженнях коротко охарактеризували основні наукові концепції розуміння ефективності права, сформовані у різні історичні періоди [1]. Проте їхні дослідження орієнтовані на підвищення ефективності права в іноземній державі та зосереджені на доробках російських учених, внаслідок чого сучасний стан наукових розробок в Україні залишений поза увагою. До того ж питання періодизації становлення й розвитку наукових розробок проблем ефективності права, на наш погляд, розкриті у їхніх працях не повністю. В решті джерел у цій сфері автори обмежуються згадками про окремі історичні факти або зосереджуються на питаннях сутності і факторів виміру ефективності права.

Постановка завдання. Тому метою статті є визначення й характеристика основних історичних періодів становлення й розвитку наукових розробок проблем ефективності права. Для її досягнення необхідно виконати такі *завдання*: встановити початок розвитку наукових досліджень ефективності права; виділити основні історичні періоди формування наукової думки у сфері ефективності права; окреслити основні риси, властиві цим періодам; сформулювати можливі шляхи подальших наукових розробок питань ефективності права.

Результати дослідження. З огляду на викладене, зазначимо, що у фаховій літературі наголошується на тому, що проблема розуміння і визначення ефективності та дієвості права з'явилась паралельно з появою держави і права, оскільки вони тісно взаємопов'язані. Наприклад, як випливає з аналізу літератури [1, с. 7–8], вже в античні часи розглядалися питання корисності правових регуляторів, насамперед нормативних. У цьому ракурсі доцільно згадати твердження Аристотеля про те, що жодної користі не принесуть найкорисніші закони, одноголосно схвалені всіма причетними до управління державою, якщо громадяни не будуть привчені до державного порядку і у душі його виховані [2, с. 372]. Тим самим ефективність права ставилась, на нашу думку, у залежність від виховання у громадян поваги до нормативних регуляторів, до держави, державного устрою, виховання навичок діяти згідно зі встановленими правилами, дотримуватись їх, міркувати у душі того часу і того устрою, які властиві та актуальні у конкретний часовий проміжок у відповідній державі.

Разом із тим перші серйозні дослідження ефективності права пов'язуються у літературі саме з дореволюційним періодом розвитку вітчизняної правової науки, оскільки в цей час учені почали більш детально досліджувати зазначену проблематику. При цьому зауважимо, що, характеризуючи цей історичний період, вчені звертаються і до наукових доробків зарубіжних учених і філософів, які справили відповідний вплив на становлення й розвиток української та російської науки (нагадаємо, що тоді Україна перебувала у складі Російської імперії). Зокрема, Н.Р. Нугасова перший етап появи й розвитку наукових досліджень у зазначеній сфері називає класичним та

характеризує його як такий, за якого пізнання ефективності права здійснювалось за принципами класичної філософії. Його представниками авторка називає Е. Канта та Г. Гегеля. Так, у відповідності до кантіанської філософії Н.Р. Нугаєва визначає ефективність норми права як: найбільш повне відображення внутрішнього прагнення людини до волі, яке обмежує його волю тільки у тому разі, коли ця воля порушує волю інших людей. При цьому чим ближча така правова норма до категоричного імперативу, чим більш вона раціональна, чим більш вона може бути представлена загальним законом, тим більш вона ефективна. Відповідно до філософії Гегеля найбільш ефективною Н.Р. Нугаєва називає, з одного боку, ту правову норму, яка найбільше вписується у дух часу, соціокультурний, соціально-політичний та соціально-економічний контексти такої епохи, та, з іншого – яка забезпечує більшу свободу індивіда порівняно з іншими, у тих рамках, які задані конкретною епохою [3].

Наступний етап, який Н.Р. Нугаєва називає неklasичним, припадає на останню третину XIX ст. – початок XX ст. та характеризується існуванням численних шкіл права, які по-різному пояснюють різноманітні правові феномени. С.О. Жинкін наголошує, що саме в цей період науковці почали звертатись до ґрунтовного аналізу питань якості та ефективності норм законодавства [4, с. 15]. Так, представники соціологічної школи права, серед яких насамперед доцільно згадати М.М. Ковалевського, М.М. Коркунова та С.А. Муромцева, розглядали ефективність права крізь призму його здатності забезпечити розмежування різноманітних інтересів та встановлення тим самим соціального порядку. Інакше кажучи, соціологи права виступали за спрямування правового регулювання зрештою на особисті інтереси людини [5]. Представники плюралістичного підходу, серед яких передусім – Б.О. Кістяківський та П.О. Сорокін, розглядали право як багатоаспектний феномен, ефективність якого вимірюється за допомогою різноманітних критеріїв, сформульованих для виміру кожного окремо взятого аспекту (Б.О. Кістяківський називав серед них державно-владний, соціальний, психічний та нормативний виміри [3; 6, с. 196–200], а П.О. Сорокін – розумність державної влади та доцільність її політики, культурність та цивілізованість суспільства, умови та галузь правового регулювання [7; 8, с. 342]). Згідно з феноменологічним підходом, який розвивався у працях М.М. Алексєєва, ефективність права визначається рівнем його входження у загальний ракурс зміни правових норм як самостійних явищ духовного життя. Особливо С.О. Жинкін відзначає серед концепцій розуміння ефективності права, розроблених у цей період, історично-психологічну [4, с. 15], головними представниками якої були А.Я. Гуревич, І.О. Льїн, П.І. Новгородцев, Л.І. Петражицький та ін. Її головною думкою було те, що ефективність права ставилась у залежність від можливості його впливу на свідомість людини, її мислення.

Таким чином, бачимо, що дореволюційний період, особливо починаючи з кінця XIX ст., характеризувався розквітом наукових розробок з питань ефективності права (зокрема), що виражалося у формуванні різноманітних концепцій та підходів до пояснення сутності та факторів ефективності права. При цьому ефективність права вивчалась у контексті загального пізнання права, його сутності, будови, значення, шляхів вивчення й удосконалення.

Після революції 1917 р. і до 30-х рр. XX ст. правова наука переживала перехідний період, за якого відбувалась поступова відмова від дореволюційних наукових доробків як буржуазних і таких, що суперечать соціалістичній ідеології. Це призвело до настання наступного періоду, який припав на 30–50-і рр. XX ст. та характеризувався, умовно кажучи, науковим застоєм з багатьох питань і галузей права, включаючи проблеми ефективності права, які практично не досліджувались, а різноманітні підходи до розуміння якої заборонялись. Зокрема, як відзначає К.С. Ємельяненко, у першій половині 30-х років погляди соціологів права були розцінені як теоретично та політично помилкові і відверто ворожі. При цьому головну роль у розгромі вітчизняної соціологічної юриспруденції відіграла Перша всесоюзна нарада юристів з питань науки радянської держави і права (16–19 червня 1938 р.), яка визначила доктрину юридичного позитивізму офіційною в державі [5; 9]. Відповідно до неї А.Я. Вишинським було запропоновано розуміти під правом сукупність правил поведінки (норм), встановлених або санкціонованих соціалістичною державою, що виражають волю робітничого класу та всіх трудящих, правил поведінки, застосування яких забезпечується примусовою силою соціалістичної держави [10]. Іншими словами, з тих пір право почало ототожнюватись із законодавством, яке приймалося владою, та примусовою силою, яка його забезпечувала [11]. Наслідком цих подій стало те, що наукові розробки проблем ефективності права фактично виявились під заборонаю [5; 9].

Починаючи з 60-х рр. XX ст. розпочався новий період дослідження проблем ефективності права, який тривав аж до кінця 80-х рр. XX ст. Серед основних дослідників у цей період,

які звертались до вивчення зазначених питань, можна назвати С.С. Алексєєва, А.Б. Венгерова, В.В. Глазиріна, В.П. Казимирчука, Д.А. Керімова, М.П. Лебєдєва, П.М. Рабіновича, І.С. Самощенко, Л.С. Явича та ін. Його характеризують різним чином, зокрема, як: 1) період відродження соціології права [5]; 2) перший етап періоду активного обговорення питань ефективності права у радянській доктрині права (при цьому другим етапом називається період з 90-х рр. ХХ ст. і донині) [7; 12]; 3) початок вивчення питань виміру ефективності права [13]; 4) радянський період [1, с. 9; 4, с. 15–16; 3]; 5) некласичний (марксистський) період [3] тощо. Для нього було характерним домінування вузько-нормативного підходу до права і нормативістського типу розуміння сутності права, що зумовлювало тлумачення ефективності права виключно у ракурсі ефективності правових норм [13; 14], яка визначалась, наприклад, як співвідношення між фактичним результатом їх дії і тими соціальними цілями, для досягнення яких ці норми були прийняті [14, с. 22; 15]. Інакше кажучи, у зазначений період розуміння ефективності права зводилось до питань ефективності і формальної якості норм законодавства [4, с. 15–16], що було наслідком проголошеного у 30-х рр. позитивістського підходу.

Основними рисами наукових досліджень у цей період С.О. Жинкін називає такі: 1) методологічні основи досліджень не давали змогу вийти за межі «позитивістського» розуміння ефективності; 2) ефективність права зводилась до вивчення дієвості приписів держави загального характеру незалежно від їх соціального змісту; 3) проблеми удосконалення законодавства переважно розглядались як проблеми підвищення формальної, структурної, стилістичної якості законів, тобто по суті до проблем законодавчої техніки; 4) підкреслювалась економічна та соціальна зумовленість забезпечення ефективності правових норм; 5) головним фактором ефективності вважався економічний; 6) аксіологічним, антропологічним, психологічним аспектам ефективності норм законодавства і ефективності права в цілому як соціально-духовному регулятору практично не приділялась увага [4, с. 6].

Таким чином, радянський період з 60-х по 80-ті рр. ХХ ст. можна визначити як період розвитку учень про ефективність нормативно-правових регуляторів суспільних відносин.

Останній етап, який виділяється у наукових джерелах, – сучасний, або постнекласичний, який розпочався у 90-х рр. ХХ ст. і триває донині. Його формування відбувалось під впливом низки подій: розпад СРСР, набуття незалежності колишніми радянськими республіками, зокрема Україною, прийняття низки принципово нових і важливих нормативно-правових актів, нове спрямування розвитку правової науки, у тому числі: відмова від застарілих радянських концепцій та ідеологій, керування зарубіжним, насамперед європейським досвідом, розширення розуміння права від суто нормативного до широкого, за якого його джерелами визнано норми моралі, звичаї тощо. Зазначені зміни, що мали місце у країні, правовій системі та науці, вплинули на необхідність формулювання нових концепцій і доктрин, які віддзеркалюватимуть правову дійсність і відповідатимуть потребам часу. Викладене стосується й виниклої потреби у перегляді наявних знань та новому вивченні сутності «ефективності права», шляхів її визначення й методів вимірювання, відмежування від суміжних категорій та ін. Проте, як зауважує І.В. Болокан, у сучасний період розвитку правової науки, хоча й триває дослідження питань ефективності права, але не так активно [16].

Серед сучасних дослідників проблем ефективності права можна назвати таких науковців, як: М.Р. Аракелян, К.С. Ємельяненко, С.О. Жинкін, В.В. Завальнюк, М.В. Колесник, В.В. Лапєва, О.В. Малько, Н.М. Оніщенко, С.І. Пунченко, П.М. Рабінович, Г.В. Рибікова, Т.І. Тарахонич, Н.І. Хлудєнєва та ін. Внаслідок їхньої активної наукової діяльності натеper сформувалась низка концепцій розуміння й виміру ефективності права. Зокрема, Г.В. Рибікова та М.В. Колесник серед них називають такі як:

- 1) телеологічна, згідно з якою ефективність правової норми залежить від досягнення поставленої мети;
- 2) аксіологічна, відповідно до якої ефективність права залежить від його здатності забезпечити об'єктивно наявні потреби суспільства у правовому регулюванні суспільних відносин;
- 3) біхевіористська, згідно з якою ефективність права залежить від того, наскільки сформульоване в межах норми правило поведінки відповідає сформованим у суспільстві зразкам поведінки;
- 4) технологічна, згідно з якою ефективність права можна досягти за допомогою алгоритму дій, спеціально визначеного для ефективного досягнення соціально корисного результату;
- 5) економічна, відповідно до якої ефективність розглядається у ракурсі співвідношення отриманого ефекту до кількості витрат на його досягнення [17].

Звідси можемо підсумувати, що наукове дослідження ефективності права має відбуватись нині з урахуванням широкого розуміння сутності, системи та джерел права. Відповідно, під час вироблення підходів до виміру ефективності права необхідно встановлювати, яким чином вважатиметься ефективним право у кожній з його форм: формалізованих та неформалізованих. На нашу думку, зазначене слугує одним з можливих напрямів подальшого розвитку наукових досліджень у сфері ефективності права. Окрім того, відзначимо й те, що здебільшого автори не звертаються до проблем розмежування ефективності та дієвості права, його корисності та результативності. Винятки становлять окремі наукові дослідження, присвячені вивченню ефективності правових норм певних галузей права або окремих аспектів ефективності права (наприклад, А.К. Мусаєвої). Отже, вважаємо, що іншим потенційним напрямом у розвитку наукових розробок з питань ефективності права має стати вивчення й розмежування суміжних правових категорій у цій сфері.

Висновки. Таким чином, на підставі викладеного у статті можемо виділити кілька історичних періодів та етапів у становленні та розвитку наукових розробок питань ефективності права, а саме:

1) дореволюційний період, для якого було властивим формування численних концепцій і підходів до розуміння й вивчення права. Ефективність права вивчалась у контексті загального пізнання права, його сутності й значення. В його межах окремі автори виділяють класичний (до останньої третини XIX ст.) та некласичний (остання третина XIX ст. – початок XX ст.) періоди, які відрізняються тим, що в класичний період ефективність права визначалась на підставі філософських доробків та принципів класичної філософії, а в некласичний – на підставі науково-правових досліджень представників різноманітних шкіл права, серед яких основними були психологічна, соціологічна, феноменологічна, плюралістична;

2) радянський період, у межах якого можна виділити кілька основних етапів: перехідний (припав переважно на 20-ті рр. XX ст.), під час якого відбувався перехід та поступова відмова від надбань дореволюційної правової науки; наукового застою (30–50-ті рр. XX ст.), під час якого ефективність права практично не досліджувалась, численні концепції і підходи були заборонені як такі, що суперечать радянській ідеології; активного розвитку радянської правової доктрини й вивчення ефективності права (60–80 рр. XX ст.), для якого було властивим отождолення права й закону, а отже й звуження меж дослідження ефективності права рамками ефективності нормативно-правових приписів;

3) сучасний (90-ті рр. XX ст. – дотепер), який характеризується поступовою відмовою від радянських обмежень і постулатів, розширенням наукових об'єктів, включаючи розширення меж розуміння й тлумачення сутності права, його форм і джерел, ефективності.

Список використаних джерел:

1. Жинкин С.А. Психологические проблемы эффективности права. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2009. 490 с.
2. Аристотель. Политика / пер. С. Жебелева. Москва : РИПОЛ классик, 2016. 528 с.
3. Нугаева Н.Р. Проблема эффективности права в истории отечественного правоведения. *История государства и права*. 2015. № 21. С. 8–13.
4. Жинкин С.А. Эффективность права: антропологическое и ценностное измерение : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : Спец. 12.00.01. Краснодар, 2009. 41 с.
5. Смельяненко К.С. Позитивістський та соціологічний підходи до розуміння ефективності правового регулювання. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 19. С. 1–6.
6. Кистяковский Б.А. Философия и социология права / Сост., примеч., указ. В.В. Сапова. Санкт-Петербург : РХГИ, 1999. 800 с.
7. Аракелян М.Р. Эффективность права как фактор, определяющий состояние правозащитной деятельности государства (теоретический аспект). Актуальні проблеми політики. 2011. Вип. 44. С. 17–26.
8. Сорокин П.А. Эффективность деятельности государства. *Теория государства и права* : хрестоматия. Москва : Юрист, 1998. С. 342.
9. Исследование проблем эффективности законодательства в экономической сфере. 2009. URL: <https://www.hse.ru/org/projects/13315137> (дата звернення: 18.10.2018).
10. Вишневатський А.Ф. Становлення і розвиток учень о юридических фактах в теоретической правовой науке. *Право и демократия*. 2013. Вып. 24. С. 82–103.
11. Михайлова Н.В. История государства и права России (XIX – начало XXI в.) : учебное пособие. Москва : Проспект, 2016. 395 с. URL: <https://books.google.com.ua> (дата звернення: 18.10.2018).

12. Аракелян М.Р. Эффективность права в контексте правозащитной деятельности государства: теоретический аспект. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2011. Т. 10. С. 244–251.
13. Пономарев С.А. Фокусированное групповое интервью при измерении эффективности права (теоретико-методический аспект). *Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D*. 2013. № 13. С. 118–121.
14. Кудрявцев В.Н., Никитинский В.И., Самощенко И.С., Глазырин В.В. Эффективность правовых норм : монография. Москва : Юридическая литература, 1980. 280 с.
15. Проблемы общей теории права и государства : учебник для вузов / Под общ. ред. В.С. Нерсисянца. Москва : Норма, 2004. 832 с. URL: <http://textbook.news/gosudarstva-prava-teoriya/ponyatie-effektivnosti-prava-144095.html> (дата звернення: 18.10.2018).
16. Болокан І.В. Критерії та показники ефективності реалізації адміністративно-правових норм: загальна характеристика. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 79. С. 11–20.
17. Рибікова Г.В., Колесник М.В. Основні підходи до оцінки ефективності реалізації правових норм. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 8. С. 19–22.

УДК 364.62-058.835-055.2

РИБИК Л.А.

АНАЛІЗ ТРАНСФОРМАЦІЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ ДРУЖИН ЗАГИБЛИХ ПРАВООХОРОНЦІВ У РАЗІ ПЕРЕЖИВАННЯ ВТРАТИ

Стаття присвячена проблемі змін у самоідентифікації і самосприйнятті у дружин загиблих правоохоронців у процесі переживання втрати. Детально представлено теоретичний аналіз досліджень зарубіжними та вітчизняними фахівцями питання Я-концепції, в яких розкриваються її структура, особливості формування та розвиток. Викладено результати порівняльного експериментального психологічного обстеження дружин загиблих правоохоронців із метою окреслення тенденції до змін в Я-концепції у процесі переживання горя.

Ключові слова: Я-концепція, самоставлення, втрата, психологічна допомога.

Статья посвящена проблеме изменений в самоидентификации и самовосприятии в жен погибших правоохранителей при переживании потери. Подробно представлен теоретический анализ исследований зарубежными и отечественными специалистами вопроса Я-концепции, в которых раскрываются ее структура, особенности формирования и развития. Изложены результаты сравнительного экспериментального психологического обследования жен погибших правоохранителей с целью определения тенденции к изменениям в Я-концепции в процессе переживания горя.

Ключевые слова: Я-концепция, самоотношение, потеря, психологическая помощь.

The article is devoted to the problem of changes in self-identification and self-perception of the wives of deceased law-enforcers in the event of loss. The theoretical analysis of the research of the I-concept of foreign and domestic experts, which reveals its structure, features of formation and development, is presented in detail. The results of the comparative experimental psychological examination of the wives of deceased law-enforcers are presented, with the aim of outlining the tendency towards changes in the I-concept in the process of experiencing grief.

Key words: I-concept, self-sacrifice, loss, psychological help.